

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Einonen, Piia

Title: Venäläissotilaiden majoittaminen kaupunkitilan kyseenalaistajana 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen Viipurissa

Year: 2019

Version: Accepted version (Final draft)

Copyright: © Kirjoittaja & Suomen Historiallinen Seura & Historian Ystävien Liitto, 2019.

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Einonen, P. (2019). Venäläissotilaiden majoittaminen kaupunkitilan kyseenalaistajana 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen Viipurissa. *Historiallinen aikakauskirja*, 117 (2), 146-156.

Venäläissotilaiden majoittaminen kaupunkitilan kyseenalaistajana 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen Viipurissa

Johdanto

Kaupunkitilaa ovat aina määritelleet erilaiset rajat ja itse kaupunki erottui ympäröivästä maaseudusta oikeudellisesti, poliittisesti ja taloudellisesti. Ruotsalaisessa, esimodernissa hallinto- ja oikeusperinteessä kaupunkien maantieteellisiä rajoja pyrittiin hahmottelemaan kunkin kaupungin privilegioissa ja määrittelemään näin kaupungin ja sen asukkaiden toimintapiiriä. Käytännössä kaupunkia ympäröivien maiden omistussuhteet olivat usein epäselviä ja rajat tilannesidonnaisia. Pikkutulli- ja aksisimaksujen kerääminen toi 1620-luvulta lähtien kaupunkien ympärille tulliaidat, staketit, jotka eivät kuitenkaan noudattaneet kaupungin alueellisia rajoja, vaan ympäröivät lähinnä kaupunkiasutuksen. Ne olivat lisäksi usein pikemmin symbolisia kuin todellisia fyysisiä esteitä heikon kuntosuorituksen vuoksi. Ainoana Suomen kaupungeista Viipurissa oli 1400-luvulla rakennettu kaupunginmuuri, joka menetti kuitenkin merkityksensä varsinaisena kaupungin rajana jo 1700-luvulla kaupunkiasutuksen levitessä muurien ulkopuolelle. Samalla kaupungin portteja siirrettiin esikaupunkien suuntaan. Kaupunginmuuri purettiin lopulta uuden asemakaavan myötä vuonna 1861. Talouselämän alkava vapautuminen ja kaupunkien kasvu sekä asutuksen laajeneminen liudensivat rajoja ja niiden merkitys jäi näkymään lähinnä oikeudenhoitoon ja kaupunkihallintoon.¹ Kaupunki muuttui rajoiltaan selvästi avoimemmaksi ja olemassa olevat rajat näkymättömämmiksi edelleen 1800-luvun kuluessa.

Ylimmän vallan vaihtumisesta huolimatta Viipuri kytkeytyi 1700-luvulla ruotsalaiseen kaupunkiperinteeseen, sillä vanhat lait ja normit jäivät voimaan. Ruotsalainen kaupunkihallinto maistraatteineen, raastuvanoikeuksineen ja kämnerinoikeuksineen toimi lähes koko vuosisadan totuttuun tapaan, lukuun ottamatta Katariina II:n kauden alue- ja paikallishallintouudistuksesta alkanutta lyhyttä ajanjaksoa, jolloin Viipurissakin toimi kaupunginmaistraatti vuodesta 1784

¹ J. W. Ruuth & Aimo Halila, *Viipurin kaupungin historia II, 1617–1710*. Torkkelin Säätiö 1974, 21–26, 167–169; Carl Jacob Gardberg, *Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa* Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia I. Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen kaupunkiliitto 1981, 17; J. W. Ruuth & Otto-Iivari Meurman, *Kaupunkiasutuksen laajeneminen ja kaupungin rakentaminen*. Teoksessa *Viipurin kaupungin historia IV:2, 1840–1917*. Torkkelin Säätiö 1981, 134–135, 144; Marianna Niukkanen, Liisa Seppänen & Mervi Suhonen, *Kaupunkirakentaminen Suomessa keskiajalla*. Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki (toim.) *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 52–54.

vuoteen 1796.² Rajatematiikka leimaa Viipurin historiaa yleisemminkin, sillä sen luonteeseen kauttakulkupaikkana ja väestölliseen monikulttuurisuuteen on monella tapaa vaikuttanut sijainti Ruotsin ja Venäjän valtakuntien rajaseudulla.

Tässä artikkelissa analysoin Viipurin kaupunkitilaa ja erityisesti sen rajoja Madeleine Hurdia mukaillen ”kovien ja pehmeiden rajojen” (*hard–soft borders*) kautta. Tiivistetysti voidaan todeta, että kovat rajat ovat territoriaalisesti määriteltyjä ja ne voi ylittää vain liikkumalla tilassa, kun taas pehmeät rajat ovat vähemmän fyysisiä ja luonteeltaan pikemmin symbolisia ja narratiivisia. Vaikka Pohjoismaat on ollut tapana kuvata etnisesti homogeenisinä ja siirtää näkemys koskemaan myös aiempia vuosisatoja, oli tavallista, että ihmiset siirtyivät rajojen yli ja rajat ihmisten yli. Rajat liikkuivat ja olivat kiistanalaisia. Pohjoisessa Euroopassa syntyi vähemmistöjä sekä vähemmistöongelmia samaan tapaan kuin muuallakin.³ Käytän kovien ja pehmeiden rajojen synonyymeinä jaottelua yhtäältä fyysisiin ja toisaalta mentaaliin, symbolisiin, rajoihin, jotka myötäilevät Hurdin käsitteitä. Tämä teoreettinen ja metodologinen lähestymistapa mahdollistaa uudenlaisen näkökulman fyysisten rajojen ylitysten ja toisaalta sekä symbolisten että mentaalisten eli lähinnä etnisten, kielellisten ja uskonnollisten rajojen konstruoinen, ylläpidon, kyseenalaistamisen ja ylittämisen tutkimiseen historiallisessa kontekstissa. Tutkin ennen kaikkea kaupunkitilan ja rajojen mikrotasoa: sekä kaupunkilaisten että kulkijoiden⁴ kaupunkia elettyinä ja koettuna tilana⁵. Esimerkkitapauksena tarkastelen ilmiötä, jossa fyysiset ja mentaaliset rajat kohtasivat: venäläisotilaiden majoittamista ja sen tarjoamaa näkökulmaa tilan yksityisyyteen. Juuri Viipuri tarjoaa tutkimukselle oivan

² Ks. J. W. Ruuth & Erkki Kuujo, *Viipurin kaupungin historia: 3, 1710–1812*. Torkkelin säätiö 1975, 165–184; Jyrki Paaskoski, Vanhan Suomen hallintohistoria. Teoksessa Eljas Orrman, Jyrki Paaskoski & Katarina Pihlflyckt, *Arkistolaitoksen yleisluettelo: Vanhan Suomen arkistot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012, 35–38, 57–58; Antti Rähä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*. Jyväskylä Studies in Humanities 183. Jyväskylän yliopisto 2012a, 18–19.

³ Madeleine Hurd, Constructing and challenging Nordic borders. Editor’s Introduction. Teoksessa Madeleine Hurd (toim.) *Bordering the Baltic. Scandinavian Boundary-Drawing Processes, 1900–2000*. Nordische Geschichte Band 10. LIT Verlag 2010a, 10, 13, 15; Piia Einonen, Vyborgs’s Two Faces: Drawing National, Religious, and Spatial Boundaries. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg*. Mittel- und Ostmitteleuropastudien 12. LIT Verlag 2016, 156. Tässä artikkelissa ei kuitenkaan käsitellä henkilökohtaisia konflikteja, vaikka niitäkin olisi mahdollista tulkita pehmeiden ja kovien rajojen viitekehysessä.

⁴ Kulkijoihin voidaan lukea eri tarkoituksissa kaupungissa tai sen läpi liikkuneet ihmiset. Ks. tästä Piia Einonen et al, Leipä taivalten takana. Liikkuminen 1800-luvun alun Suomessa. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* (5/2016), <http://www.ennenjanyt.net/2016/12/leipa-taivalten-takana-liikkuminen-1800-luvun-alun-suomessa/> (13.6.2018).

⁵ Ks. Anssi Paasi, *Territories, boundaries and consciousness: the changing geographies of the Finnish-Russian border*. Wiley 1995, 206–211; Janne Tunturi & Taina Syrjämaa, Johdanto. Teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*. Historiallinen Arkisto 115. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002, 20–26.

empiirisen tirkistysaukon, sillä kaupungin maantieteellinen sijainti teki siitä läpikulkukaupungin, jonka kautta sotajoukot, kauppiat ja jopa nähtävyyksien perässä matkustavat kulkivat niin Venäjälle kuin Suomeenkin.

Viipuriin 1700-luvun alkupuolella saapuneet sotilaat ottivat monellakin tapaa kaupunkitilan haltuunsa. He erottuivat univormuillaan ja tiesivät asemansa; eräs sotilas jopa kysyi arrogantisti venäläiseltä puotipalvelijalta, että ”etkö ymmärrä univormusta, että olen upseeri?” (*känner du ej på uniformen att jag är en officer?*).⁶ Sotilaat olivat usein myös kieleltään ja uskonnoltaan erottuva ryhmä ja heidän tulonsa kaupunkitilaan oli näkyvää ja kuuluvaa. Viipuri ei ollut vielä 1700-luvulla tai 1800-luvun alkuvuosikymmeninä kovin suuri kaupunki. Kun kaupunkiin ympäristöineen majoittui tuhansia sotilaita, se ei voinut olla vaikuttamatta elämiseen ja tilan kokemiseen. Kaupunkitilan fyysinen ja symbolinen haltuunotto oli ilmeinen.

Viipurin historian 1700- ja 1800-luvun tuntemus nojaa yhä pitkälti Johan Wilhelm Ruuthin yli sata vuotta vanhoihin teoksiin. Ruuthin ansiokkaat tutkimukset ovat aikansa tuotteita heijastellessaan 1800-luvun jälkipuoliskon tietoista kielipolitiikkaa. Ne korostavat kieliä, ”kansallisuuksia” ja ”suomalaisuutta” määrittelemättä käsitteitä sen tarkemmin. Niiden varaan on rakentunut monta kerrosta tulkintoja Viipurin menneisyydestä sekä kaupungin etnisestä ja kielellisestä todellisuudesta. Vanha Suomi ja Viipuri ovat kuitenkin viime vuosina olleet kasvavan mielenkiinnon kohteina ja osaltaan tuoretta tutkimusta edustaa *Viipurin läänin historia* -sarja, joka tarjoaa tärkeää perustutkimusta myös Viipurin historiasta ja majoituskysymyksistä, sekä *Etelä-Karjalan historia*. Lisäksi Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita -sarja päivittää historiakäsitystä erityisesti kulttuurihistorian osalta.⁷ Tarkemmin venäläissotilaiden majoittamista ovat tutkineet Raimo Ranta ja Antti Räihä, joista Räihän tutkimuksessa huomioidaan myös tilallisuus.⁸ Kimmo Katajalan

⁶ Kansallisarkisto (KA), Viipurin kämnerinoikeuden arkisto (VKA), BI 72, kämnerinoikeus 17.7.1820. Lausahdus on oletettavasti käännetty pöytäkirjaan, sillä venäläiset käyttivät todennäköisesti keskenään venäjää. Ks. tästä Piia Einonen, Venäläiset Viipurissa: kielellisiä, kansallisia ja kulttuurisia ristiriitoja 1800-luvun alkupuolella. *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 17. Monikulttuurisuuden aika Viipurissa*. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2013c.

⁷ Ks. erityisesti Ruuth & Kuujo 1975; J. W. Ruuth & Erkki Kuujo, *Viipurin kaupungin historia IV: 1, 1812–1840*. Torkkelin Säätiö 1981; Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. 2013; Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia 5. Autonomisen Suomen rajamaa*. 2014; Jyrki Paaskoski (toim.) *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia*. Edita 2018. Ruuthin alkuperäisteoksista ks. J. W. Ruuth *Viborgs stads historia I–II: utgifven på Viborgs stads bekostnad*. Viborgs stad 1906; Piia Einonen, Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus. *Historiallinen Aikakauskirja* 111 (2013a), 4–7. Tässä artikkelissa on kuitenkin käytetty 1970- ja 1980-luvulla päivitettyjä tutkimuksia.

⁸ Raimo Ranta, Venäläisen sotaväki ja majoitusrasitus Vanhassa Suomessa. *Turun Historiallinen Arkisto* 38. Turun Historiallinen Yhdistys 1982; Räihä 2012a; Antti Räihä, Vieraita omassa talossa. Majoitusrasitus ja

toimittamassa *Meanings of an Urban Space* -teoksessa puolestaan keskitytään Viipurin tilallisuuteen, mutta siinä ei juurikaan käsitellä majoittamiseen liittyvää problematiikkaa. Yleisemminkin esimodernin ajan tilallisuutta on Vanhan ja Uuden Suomen, ja myöhemmin suuriruhtinaskunnan kaupungeissa lähestytty tavallisesti makrotasolla ja ylempiin sosiaaliryhmiin keskittyen, lukuun ottamatta Panu Savolaisen Turkoa käsitteleviä tutkimuksia⁹. Rajoihin, paikkoihin ja tilallisuuteen olennaisesti liittyvästä maan sisäisestä muuttoliikkeestä tai sen vaikutuksista ennen 1800-luvun lopulla alkanutta kaupungistumista ei tiedetä paljoakaan, vaikka esimerkiksi Suomeen suuntautunut siirtolaisuus tunnetaan hyvin, samoin kuin Viipurin kannalta olennainen muuttoliike Pietariin.¹⁰ Suomen osalta myöskään etnisiä, kielellisiä ja uskonnollisia rajalinjoja ei ole juuri tutkittu paikallisyhteisöjen tasolla tai historiallisessa kontekstissa.¹¹

Artikkelissa tuon esiin majoittamiseen liittyviä tapauksia sekä 1700-luvulta että 1800-luvun alkupuoliskolta, sillä majoitusrasitus ei suinkaan päättynyt Vanhan Suomen liittämiseen Suomen suuriruhtinaskuntaan tai kasarmien rakentamiseen. Yrjö Kaukiaisien mukaan Suomen sotaan mennessä kasarmeja oli jo niin paljon, että Vanhassa Suomessa ollut sotaväki voitiin kokonaisuudessaan majoittaa niihin. Toistuvien venäläisen sotaväen läpimarssien aikana piti kuitenkin luovuttaa huoneita majoituskäyttöön, vaikka majoitusrasitus suoritettiin 1800-luvun alkupuolella yleensä rahamaksuna. Lisäksi huoneiden taso ei välttämättä tyydyttänyt upseereita, jotka asuivat mieluummin porvariskodeissa.¹² Vaikka artikkelin aikajänne kattaa

kaupunkiväestön toimintastrategiat 1700-luvun puolivälin Lappeenrannassa ja Haminassa. Teoksessa Kari Alenius & Olavi K Fält (toim.) *Vieraan rajalla*. *Studia Historica Septentrionalia* 64. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 2012b.

⁹ See for example Paasi 1995; Pertti Joenniemi, Finland: Always a Borderland? Teoksessa Madeleine Hurd (toim.) *Bordering the Baltic. Scandinavian Boundary-Drawing Processes, 1900–2000*. Nordische Geschichte Band 10. LIT Verlag 2010, 41–64; Piia Einonen, ”Roopet mäst hörrett wordett vthi alle huus kring om Torget”. *Stadsrummet som protesternas scen vid sekelskiftet 1600*. Teoksessa Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (toim.) *Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850*. Nordic Academic Press 2014; Kimmo Katajala, (toim.) *Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg*. *Mittel- und Ostmitteleuropastudien* 12. LIT Verlag 2016; Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Turun yliopisto 2017.

¹⁰ Ks. esim. Max Engman, *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 5. Siirtolaisuusinstituutti 2005; Antero Leitzinger, *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*, East-West Books Helsinki 2008; Antero Leitzinger, *Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972*, East-West Books Helsinki 2008; Einonen et al 2016.

¹¹ Ks. esim. Marko Lamberg, Suomalaisuus identiteettinä ja toiseutena varhaismodernissa Ruotsin valtakunnassa. Teoksessa Marja-Leena Hänninen (toim.) *Vieras, outo, vihollinen. Toiseus antiikista uuden ajan alkuun*. Historiallinen Arkisto 137. Suomalaisen Kirjallisuuden seura 2013, 419–436; ks. myös Paasi 1995, 194–195.

¹² Yrjö Kaukiainen, Suuren varustelun aika. Teoksessa Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. 2013c, 369; ks. myös Ruuth & Kuujo 1975, 189–191; Ruuth & Kuujo 1981, 49–51; Ranta 1982, 159–160. Myös lähdeaineisto todistaa tästä.

lähes koko majoitusrasituksen keston, on siinä mahdollista syventyä vain muutamaaan tapaukseen. Toisaalta laaja ja hajanainen lähdeaineisto pakottaa turvautumaan yksittäistapauksiin. Lähdekritiikkinä on syytä huomata, että aineistot ovat pitkälti syntyneet riitatapausten seurauksina ja tutkijan niistä lukema tilallisuus ei ole useinkaan ollut tapauksen keskiössä. Tilallisuuden ohella suoria ilmauksia pehmeihin rajoihin kytkeytyvistä seikoista kuten vierasta kulttuuria edustavista sotilaista omassa kodissa on kirjallisista lähdeaineistoista vaikea löytää.¹³ Viittauksia koettuun kaupunkitilaan kuitenkin löytyy toisinaan oikeusistuinten pöytäkirjoista, etenkin, jos majoitus aiheutti ristiriitoja.

Artikkeli perustuu sekä kaupunkihallinnon tuottamiin viranomaisaineistoihin, kuten maistraatin ja kämnerinoikeuden pöytäkirjoihin, että oikeuskollegioon saakka päätyneisiin tapauksiin dokumentteineen. Maistraatin ja kämnerinoikeuden laajoja aineistoja olen lukenut 1800-luvun alkupuolelta otannoilla noin viiden vuoden välein, kun taas 1700-luvulta olen lukenut vain ensimmäiset säilyneet niteet. Kaupungin rajojen ylittämisen ja tilallisuuden näkökulmasta kiinnostavampia ovat usein pöytäkirjojen liitteet ja annetut määräykset, sekä oikeuskollegion aktit, jotka olen käynyt läpi otsikkotasolla koko ajanjaksolta. Oikeuskollegio oli vetoomustuomioistuin, jota lähestyttiin yleensä vasta paikallisten tuomioistuinten jo käsiteltä asiaa, joten sinne päätyi Viipurista vain muutama majoitukseen liittynyt tapaus.¹⁴ Metodologisesti olen analysoinut tapauksia lähilukuna sekä käyttämällä tilallisuuden, erityisesti kovien ja pehmeiden rajojen, käsitteitä analyttisinä työkaluina.

Kaupungin rajojen ylittäminen

Maantieteellinen raja, joka erotti kaupunkialueen maaseudusta, samoin kuin mentaalinen raja, joka erotti kaupunkiyhteisön ympäröivästä yhteiskunnasta, olivat keskeisiä kaupunkitilan ja kaupunkilaisuuden määrittelemisessä. Ne eivät välttämättä olleet yhteneväisiä, sillä kaupunkiyhteisön kannalta rajaavin tekijä tällä ajanjaksolla oli lähinnä porvarissäätyyn ja porvarillisiin kotitalouksiin kuuluminen. Porvariksi eli kauppiaksi tai käsityöläiseksi

¹³ Paasi (1995, 212) viittaa samaan.

¹⁴ Oikeuslaitoksen toiminta vakiintui vuoden 1735 jälkeen, jolloin Viipurin ja Käkisalmen provinssien oikeudenhoidon ylin valvonta alistettiin Pietarissa sijainneelle Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiolle. Paikallisella tasolla aikaisemman kaltainen ruotsalainen hallinto- ja oikeuslaitos toimi lähes koko 1700-luvun, lukuun ottamatta Katariina II:n kauden alue- ja paikallishallintouudistuksesta alkanutta ajanjaksoa vuodesta 1784 lähtien. Tällöin Viipurissakin toimi kaupunginmaistraatti vuoteen 1796. Ruotsin Suomessa alkanut kaupunkihallinnon ja oikeudenhoidon eriytyminen tapahtui Vanhan Suomen kaupungeissa vasta 1820- ja 1830-luvulla. Ks. Ruuth & Kuujo 1975, 180–184; Paaskoski 2012, 35–38, 57–59; Rähä 2012a, 18–19; ks. myös Rähä 2012b, 104–105.

pääseminen oli olennaista yhteisön täysivaltaisen jäsenyyden saamiseksi.¹⁵ Molempien rajojen tärkeydestä kertoo kuitenkin se, että niiden ylittämistä ainakin pyrittiin valvomaan tarkkaan. Mentaalista kaupunkiyhteisön rajaa eli porvariksi ottamista oli jopa helpompi valvoa kuin fyysistä kaupungin rajan ylittämistä, koska kaupungin rajojen tulliaitoja oli mahdotonta valvoa.

Liikkumista kaupungin rajojen yli kontrolloitiin dokumenteilla ja ilmoitusvelvollisuudella. Matkustajilla ja kaupunkiin asumaan mielivillä piti olla mukanaan riittävät todistukset; tilanteesta riippuen kotimaan- tai ulkomaanpassi, papintodistus tai vastaava, joilla he todistivat taustastaan, syntyperästään ja aikeistaan. Tullessaan heidän piti rekisteröityä ja esittää dokumenttinsa.¹⁶ Oleskelua ja liikkumista kotiseudun ulkopuolella seurattiin tarkoin.¹⁷ Koska kaupungin rajat olivat kuitenkin pikemmin mentaalisia kuin fyysisiä, valvonta perustui pitkälti luottamukseen. Vaikka liikkumista normitettiin erilaisin määräyksin, järjestelmää oli helppo kiertää ja kontrollia helppo välttää.

Rajojen läpäisevyyttä ja symbolisuutta kuvastaa se, että niiden valvontavelvoite oli osaltaan sysätty koko kaupunkiyhteisön vastuulle. Vaikka viranomaiset hoitivat dokumenttien laatimisen ja virallisen kontrolloinnin, myös kulkijoita majoittavien niin majataloissa kuin yksityisissä kotitalouksissa piti tarkastaa passit. Ilman luotettavia dokumentteja matkustavat nähtiin vieraina, jotka olivat jo lähtökohtaisesti epäluotettavia. Mikäli oli epäilystä, että kulkijat olivat irtolaisia tai kerjäläisiä, heistä piti sakon uhalla raportoida viranomaisille.¹⁸ Kontrollin

¹⁵ Viipurissakin koettiin 1700-luvun kuluessa lukuisia, koko keisarikuntaa koskeneita hallintouudistuksia, ks. näistä tarkemmin Antti Räihä, Piia Einonen & Pentti Paavolainen, *Historiallinen poikkeuskausi vai omaleimaisen Viipurin perusta? Teoksessa Piia Einonen & Antti Räihä (toim.) Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2018, 7–10. Katariina II:n kaupunkihallintouudistuksen voimassaoloaikana (1784–1817) kauppiaaksi tai käsityöläiseksi saattoi venäläisen tavan mukaan ryhtyä pelkällä ilmoituksella ja kauppiaat oli jaettu kolmeen kiltaan varallisuuden mukaan. Suurimman osan tutkimusajanjaksoista olivat kuitenkin voimassa ruotsalaiset lait ja asetukset, joiden mukaisesti porvarisoikeutta piti hakea. Maistraatti valitsi uudet porvarit ja porvaristolla oli mahdollisuus vaikuttaa päätöksiin. Ks. tästä Ruuth & Kuujo 1975, 49–51; Einonen 2013a, 9–11; Einonen, Räihä & Paavolainen 2018, 8–9.

¹⁶ Passien rekisteröinti aloitettiin ilmeisesti vuonna 1740, sillä luettelon alussa mainittiin 7.5.1740 aloitettavasta uudesta käytännöstä, jossa kaupunginviskaali (*rådsfiscalen*) Isaac Beyer esittelee passit. Rekisteriin kirjattiin tiedot passin haltijasta, passin myöntämispaikasta ja ajasta, sekä voimassaolosta. KA, Viipurin maistraatin arkisto (VMA), Ha:37 Acta 1740-1740, Journal öfwer nedannämde främlingars medhafwande och här wid rådhus-canceliet producerade ifrån utrykes orter med sig hämptade resepaß och bewys (luettelon etusivu vuodelta 1740, päiväämätön). Käytännön menettelytavoista passien kanssa ks. esim. KA, VMA, Ha:17 Acta 1730-1730, päiväämätön herra Dekeusille osoitettu kirjelmä ja päiväämätön todistus Anders Somonarin passin luovuttamisesta; ks. passeista myös Räihä 2012a, erityisesti 182–183, 191–193.

¹⁷ Ks. määräyksistä esim. KA, VMA, Hb:1 Järjesty- ja ohjesäännöt. Liikkumisesta ja sen rajoituksista 1800-luvulla ks. erityisesti Piia Einonen, Kotikoivulta maailmalle eli mitä matka-arkun asiakirjat kertovat sukututkijalle 1800-luvun alkupuolesta. *Keski-Suomen Sukututkijat ry:n jäsenlehti* 5 (2015a); Einonen et al 2016.

¹⁸ Einonen 2015a, 8–9; Viipurin majataloista ks. Ruuth & Kuujo 1981, 78–79.

tavoite oli säädellä kaupungin asukaskuntaa, turvata elanto kaikille kaupungissa jo asuville ja välttää epätoivottuja tulijoita. Ensisijaisen tärkeää dokumentointi oli muuttajien tullessa Venäjältä tai muista maista.¹⁹ Tässä suhteessa venäläiset sotilaat olivat poikkeus, sillä heidän ei tarvinnut rekisteröityä tullessaan eikä kaupungin omilla viranomaisilla ollut valtaa heidän suhteensa.

Kun kaupunkitilaa pyrittiin muutoin kontrolloimaan ja säätelemään, olivat venäläissotilaat silmiinpistävä poikkeus. He liikkuivat julkisessa tilassa vapaasti statuksensa turvin ja toivat mukanaan levottomuuden uhan. Heidän kaupustelua ja leipomista harjoittavien vaimojensa ja varuskunnan käsityöläisten nähtiin puolestaan kyseenalaistavan ammatinharjoituksellaan porvarisyhteisön rajoja ja olemassaoloa. Toiminnallaan he ylittivät rajan, joka oli näennäisestä pehmeystään huolimatta vielä fyysistäkin rajaa tarkemmin vartioitu. Luvatta rajoja ylittäneitä sotilaskarkureitakin etsittiin. Venäjän armeijasta karanneille sotilaille Viipuri ei tietenkään tarjonnut turvapaikkaa, mutta Suomesta tuleva karkuri saattoi helposti kadota Vanhaan Suomeen tai vähintään Pietariin.²⁰

Pehmeät ja mentaaliset rajat manifestoituivat yleisesti juuri etnisyyden, kielen, uskonnon ja kulttuurin kautta. Viipuria oli luonnehtinut keskiajalta saakka etninen moninaisuus sekä monikulttuurisuus.²¹ Kaupunki oli kärsinyt huomattavasti 1700-luvun alkuvuosikymmenten sodista: valloituksen jälkeen se oli suurelta osin raunioina ja merkittävä osa suurporvareista oli paennut. Aikaisemmassa tutkimuksessa on esitetty, että asukkaiden lukumäärä olisi 1700-luvun alussa jatkanut jo edeltävällä vuosisadalla alkanutta laskuaan ja asukkaita olisi ollut enää alle 1 500, mutta tuoreimman tutkimuksen valossa asukasmäärä oli kuitenkin suurempi, vielä vuonna 1710 yli 2 000 henkeä. Viipuriin ja sen ympäristöön oli lisäksi sijoitettu 1710-luvulta lähtien kolmesta viiteen jalkaväkirykmenttiä. Käytännössä tämä tarkoitti, että venäläistä sotaväkeä oli kaupungissa ja sen liepeillä noin 2600–4450 miestä. Kun mukaan lasketaan

¹⁹ Madeleine Hurd, *Minority Bordering: Place, Rituals, Sentiment and Violence*. Editor's Introduction. Teoksessa Madeleine Hurd (toim.) *Bordering the Baltic. Scandinavian Boundary-Drawing Processes, 1900–2000*. Nordische Geschichte Band 10. LIT Verlag 2010b, 179; Einonen 2015a, 5–12.

²⁰ Ks. tästä esim. KA, Oikeuskollegio (OK), 29, 262 Alistus, joka koskee Viipurin varuskunnan käsityöläisten aiheuttamaa häiriötä kaupungin omien käsityöläisten työlle 1749 [itse aktissa on vuosiluku 1746]; KA, VMA, AI215, Viipurin maistraatti 24.2.1837; Piia Einonen, Ruotsalainen nasaali ja muita pilkahduksia Viipurin monikulttuurisuudesta 1700-luvulla. Teoksessa Piia Einonen & Antti Räihä (toim.) *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2018, 73–76.

²¹ Viipurin etnisistä ja kielellisistä olosuhteista 1700-luvulla ja seuraavan vuosisadan alkuvuosikymmeninä ks. Einonen 2018; Einonen 2013a.

sotilaiden vaimot ja lapset sekä armeijaa seuranneet kaupustelijat, eli marketentit, käsityöläiset ja papit, oli Viipurissa sotilaita ja varuskunnan mukana tullutta väkeä yli kaksi kertaa niin paljon kuin varsinaisia asukkaita. Muitakin venäläisiä kauppiaita tuli Viipuriin jo 1720-luvulla, ja vaikka tarkkoja tietoja ei ole, on selvää, että venäläisen siviiliväen määrä kasvoi jatkuvasti. Vähitellen varsinaisten porvarillisten asukkaiden määrä vakiintui noin 3000 asukkaaseen ollen Suomen sodan jälkeen noin 3400.²²

Kaupunkikiinteistöjen rajat ja yksityisyys

Kaupunkitila jakaantui kortteleihin ja edelleen kiinteistöihin. Kiinteistöihin puolestaan kuului usein sekä asuinrakennuksia että muita rakennuksia kuten navettoja ja aittoja, jotka yhdessä aitojen kanssa muodostivat suljetun ja rajatun kokonaisuuden. Näennäisesti kiinteistöt olivat yksityisiä ja kulkemista oli mahdollista kontrolloida porttia sulkemalla, lukitsemalla ja avaamalla, mutta todellisuudessa yksityisyys oli monessa mielessä ”rajallista”. Kaupunkihallinto kontrolloi kiinteistöjä säätelemällä rakentamista ja ulottamalla palotarkastukset yksityisiin kiinteistöihin. Tulipalo muodosti muutenkin poikkeustilanteen, joka oikeutti ylittämään rajoja sallien pääsyn muutoin yksityisiksi ymmärrettyihin paikkoihin ja tiloihin silloin, kun tavoitteena oli ennaltaehkäistä tulipaloja sekä sammuttaa jo alkanutta paloa. Tulipalojen aikaan portit piti aukaista, jotta kaupunkilaiset pääsivät sammuttamaan paloa ja noutamaan sammutusvettä lähimmästä mahdollisesta kaivosta, joka saattoi sijaita sisäpihalla. Vaikka portit pidettiin suljettuina öisin, kellon soidessa tulipalon merkiksi portit piti avata.²³ Näin tulipalojen kaltaiset katastrofit poistivat tai vähintään liudensivat tilapäisesti kaupungin sisäisiä rajalinjoja ja avasivat normaalisti suljettuina olevia paikkoja ja tiloja kaikille.

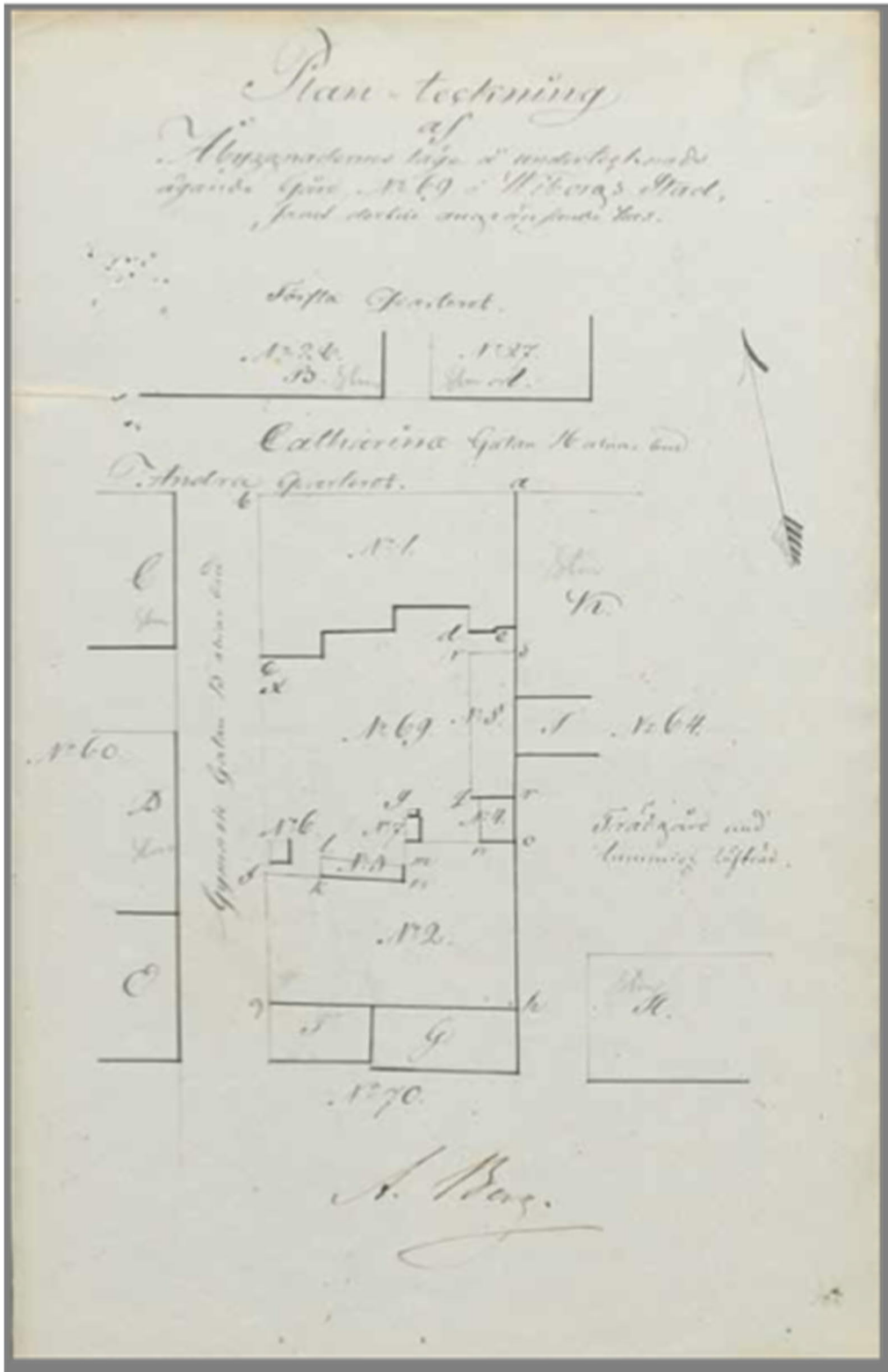
²² Rykmenttien ja sotajoukkojen sijoittumisesta tarkemmin ks. Yrjö Kaukiainen, Vanha Suomi Pietarin sotilaallisena suojavyöhykkeenä. Teoksessa Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. 2013b, 267–268, 273; vrt. Ranta 1982, 136–144, 152. Esimerkiksi 1730-luvulla alueelle sijoitetuista kolmesta rykmentistä kaikki eivät oletettavasti mahtuneet kaupunkiin, vaan yksi piti todennäköisesti sijoittaa ympäröivälle maaseudulle (Kaukiainen 2013b, 268–269). Sen sijaan joukkojen jakaantumisesta kasarmien ja porvarismajoituksen kesken ei ole tarkempia tietoja. Väestöstä ja sotaväestä ks. myös Gabriel Lagus, *Några förhållanden i Wiborg under ryska ockupationen*. Särtryck ur Svenska Klassiska Lyceets i Wiborg årsprogram 1888–89. 1889, 23, 29–30; Ruuth & Kuujo 1975, 49, 52; Yrjö Kaukiainen, Asutus- ja väestökehitys. Teoksessa Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. 2013a, 206, 218, 221; Jyrki Paaskoski, Vakiintuvat olot. Teoksessa Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. 2013, 61; Petri Karonen, Mahtiporvarien kaupunki. Viipurin väestö 1500- ja 1600-luvulla. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Viipurin historiallinen kaupunkikartasto*. 2019 (käsikirjoitus).

²³ Piia Einonen, Viipuri syyskuuisena tulipaloyönä vuonna 1836. *Genos* (3/2013b), erityisesti 132, 139–140.

Kuvat ja rakennuspiirustukset esittävät kaupunkikiinteistöt usein fyysisesti suljettuina kokonaisuuksina, mutta elettyinä ja koettuina tiloina ne olivat avoimempia. Poikkeuksellisten tilanteiden ohella asumisjärjestelyt – mukaan lukien majoittaminen ja vuokralla asuvat venäläisupseerit – rapauttivat yksityisyyttä. Käsitys erillisestä ja itsenäisestä kodin tilasta alkoi muotoutua 1800-luvulla,²⁴ jolloin muutokset perheen käsitteessä heijastuivat kotitalouksien ja asukkaiden yhteisöllis-tilalliseen organisoitumiseen. Ydinperheistä ja niiden merkityksestä suomalaisissa kaupungeissa 1700-luvulta aina 1800-luvun alkupuolelle tiedetään vain vähän samoin kuin kaupunkiasumisesta sekä vuokratkäytännöistä. Vaikka vuokralla asuminen oli oletettavasti kasvava ilmiö kaikissa suomalaisissa kaupungeissa, Viipurissa tilanne oli venäläiskauppiaiden suuren määrän vuoksi poikkeuksellinen. Lukuisat venäläiset kauppiat olivat virallisesti kirjoilla Viipurissa, mutta käytännössä todennäköisesti asuivat ja työskentelivät Pietarissa. Erässä viipurilaisessa kiinteistössä asui vuonna 1835 henkikirjan mukaan lähes 60 ihmistä, mikä vaikuttaisi olevan käytännössä mahdotonta. Todennäköisesti he olivatkin kirjoilla vain nimellisesti ja asuivat sekä työskentelivät Pietarissa.²⁵

²⁴ Victor Buchli, Households and 'home cultures'. Teoksessa Dan Hicks & Mary C. Beaudry (toim.) *The Oxford Handbook of Material Culture*, SAGE Publications Ltd 2010, 503.

²⁵ Einonen 2013b, 132–139.



Kuva 1. Apteekkari Alexander Bergin palovakuutetun kiinteistön rakennuspiirustus (noin 1836). Apteekki sijaitti rakennuksessa numero yksi, joka oli vuonna 1795 rakennettu, kaksikerroksinen kivitalo. Kuva: Piia Einonen.

Vuokraaminen oli olennainen asumismuoto ja rakennuksiin jopa tehtiin lisäkerroksia vuokrauskäyttöä varten.²⁶ Hyvä esimerkki porvarillisesta kaupunkiasumisesta on apteekkari Alexander Bergin kiinteistö, josta on paljon tietoa vuonna 1836 tapahtuneen kaupunkipalon seurauksena. Kuvassa 1 näkyvässä apteekkirakennuksessa oli liiketila, laboratorio ja muita apteekin tarvitsemia tiloja. Siellä asuivat proviisori, kaksi apteekkioppilasta ja kaksi renkiä. Lisäksi rakennuksen yläkerrassa majaili luutnantti Odert von Essen ja hänen palkollisensa. Heillä oli käytössään peräti yhdeksän huonetta, keittiö, kaksi eteistä ja vaatevarasto (*contoir*). Toisen asuinrakennuksen yläkerrassa asui Berg itse vaimonsa ja alaikäisten lastensa sekä kolmen piian kanssa. Alakerrassa puolestaan asuivat sekä kapteeni Ludvig Schvindt vaimoineen että piika ja yksi tarkemmin identifioimaton palkollinen. Schvindtin neljän hengen taloudella oli käytössään kaksi kamaria, yksi kylmähuone (*kalltrum*), keittiö ja eteinen, yläkerrassa puolestaan oli kolme huonetta, ruokavarasto (*skafferi*), keittiö ja eteinen.²⁷ Apteekkari Bergin luona asuneet upseerit olivat todennäköisesti vuokranneet huoneistonsa, mutta on mahdotonta tietää, oliko von Essenin käytössä koko tila vai sattuiiko hän vain tuolloin olemaan kerroksen ainoa asukas. Sotilaita ei merkitty henkikirjoihin, joten heidän asuinjärjestelynsä paljastuvat vain satunnaisesti.²⁸

Bergin kiinteistö on vain yksi esimerkki pihapiiristä, jossa asui paljon väkeä. Tämä tarkoitti, että vaikka kiinteistö oli rajattu aidoin ja rakennuksin, jo asukkaiden paljous murensi tilan yksityisyyttä. Kun tähän vielä lisätään majoitusmääräyksillä tai vuokralaisina viipurilaisiin kotitalouksiin sijoitetut sotilaat, voidaan todeta yksityisyyden olleen melko rajallista 1700-luvun tai seuraavan vuosisadan alkuvuosikymmenten kaupunkitodellisuudessa.²⁹ Kiinteistöjä erottavat ulkorakennukset saattoivat myös olla yhteisomistuksessa³⁰, mikä osaltaan kyseenalaisti kiinteistöjen rajoja. Yleisemminkin rakennusten ja aitojen ympäröimät pihapiirit olivat avoimia asukkaiden lisäksi vuokralaisille ja rajat joustivat monella tapaa. Näennäisen suljetut pihapiirit saattoivat tarjota mahdollisuuden läpikulkuun myös rakennusten kautta.

²⁶ Carolus Lindberg & Gabriel Rein, Asemakaavoittelu ja rakennustoiminta. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia III:1*. Helsingin kaupunki 1950, 142.

²⁷ Ks. tapauksesta tarkemmin Einonen 2013b.

²⁸ Einonen 2013b, 134, 140; ks. lähdeaineistoista myös Päivi Happonen, *Kaksi todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*.

Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 96, Arkistolaitoksen toimituksia 8. Joensuun yliopisto 2009, 28–29.

Kaupunkirakentamisesta ks. Pekka Kärki, Asutokulttuuri vapauden ajan alkupuolella. Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki (toim.) *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 296–298.

²⁹ Ks. myös Rähkä 2012b, 111–112.

³⁰ Piia Einonen, Jakob Weikaim perheineen – Juutalaisena 1800-luvun alkupuolen Viipurissa. *Genos* (4/2015b), 214.

Majoittaminen fyysisenä ja mentaalisenä rajanylityksenä

Majoittamisessa sekä fyysiset että mentaaliset rajat kohtasivat. Vierasta kieltä puhuvat, vierasta uskontoa tunnustavat ja kaupunkiympäristössä tuntemattomat sotilaat astuivat silloin kiinteistön portista tai ovesta heille osoitettuun majapaikkaan. Sekä kaupungissa pysyvämmiin oleskelevat, mutta myös läpikulkumatalla olevat upseerit ja sotamiehet tarvitsivat majoitusta. Majoitusrasitus koski niin porvareita kuin muitakin talonmestajia, mutta rasituksesta oli vapautettu köyhäksi luokitellut kotitaloudet sekä ne maistraatin jäsenet ja virkamiehistön ja papiston edustajat, joilla ei ollut vuokrattavia huoneita. Porvariskodeille majoitusvelvoite oli 1700-luvulla ja vielä 1800-luvun alkupuolellakin taloudellisesti raskas rasitus, joka aiheutti ristiriitoja majoitustaakan ja siitä maksettavien korvausten jakautumisesta. Samoin se synnytti välikohtauksia majoittajien ja majoitettavien välillä. Kuitenkin jo 1700-luvulla rakennettiin kasarmeja ja pyrittiin vähentämään tarvetta majoittaa sotilaita yksityiskoteihin. Viipurissa kasarmeja rakennettiin erityisesti Pyhän Annan kruunun linnoitukseen ja tulipalossa vuonna 1738 tuhoutuneelle Vallin alueelle vanhan kaupunginmuurin ulkopuolella.³¹

Sotilaiden majoittaminen aiheutti 1700-luvun alkupuoliskolta saakka kauppa- ja käsityöoikeuksista käytyjen kiistojen ohella³² toistuvia ristiriitoja venäläisten ja viipurilaisten välillä. Sotilaita on yleisestikin pidetty levottomuuksia aiheuttavana ryhmänä esimodernin ajan yhteiskunnassa. On kuitenkin syytä huomioida, että Viipurin oikeusistuinten aineiston perusteella ei saa asiasta kokonaiskuvaa, koska osa ristiriidoista sotilas- ja siviiliväestön välillä soviteltiin sota-oikeuksissa. Majoitusasioita sen sijaan käsiteltiin paikallisessa oikeus- ja hallintolaitoksessa, koska kaupunkihallinto oli osavastuussa majoitusrasituksen toteuttamisesta.³³ Jo ensimmäisestä 1700-luvulta säilyneestä maistraatin pöytäkirjaniteestä

³¹ Lagus 1889, 30–31, 46; Ruuth & Kuujo 1975, 66, 94–95, 189–192; Ruuth & Kuujo 1981, 49–51; Ranta 1982, 144, 146, 148, 153–154; Kaukiainen 2013a, 221; Kaukiainen 2013b; 268–277; Kaukiainen 2013c, 367, 369; Paaskoski 2013, 61–62; Kimmo Katajala, *The Physical Formation of the Old Town of Vyborg from Medieval Times to the 19th Century*. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg*. Mittel- und Ostmitteleuropastudien 12. LIT Verlag 2016, 63–70. Vrt. Haminan ja Lappeenrannan tilanteesta Rähä 2012a, 153–173; Rähä 2012b. Sumalaisista varuskuntakaupungeista ja majoittamisesta autonomian ajalla ks. Jussi Kuusanmäki, *Den finska garnisonstaden 1809–1917. Några aspekter*. Teoksessa Gunnar Artéus & Kari Selén (red.), *Den nordiska garnisonsstaden*. Suomen Historiallinen Seura 1988, 119–132. Majoitusrasituksesta valittamisesta ks. Maare Paloheimo, *Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-nineteenth-century Finland*. Jyväskylä Studies in Humanities 195. University of Jyväskylä 2012, 112–113.

³² Ks. kaupparistiriidoista Einonen 2013a, 10–14; Einonen 2018, 76–78.

³³ Ruuth & Kuujo 1975, 33; Ruuth & Kuujo 1981, 13; Ranta 1982. Valituksesta koskien sotilaan bruttaalia käytöstä ks. esim. KA, VMA, Ha:17 Acta 1730-1730.

löytyy majoitukseen liittynyt ristiriitatilanne, kun raatimies Reinhold Boisman valitti luokseen majoitetusta majurista huhtikuussa 1721.³⁴ Hindrich Dannenberg puolestaan kritisoi vuonna 1730 pitkässä kirjelmässään maistraattia siitä, että hänelle oli suullisesti luvattu muutamaa viikkoa aikaisemmin vapautus majoitusrasituksesta. Hän joutui kuitenkin kustantamaan erään luutnantin vuokraaman majapaikan. Lisäksi hän kertoi ”omistavansa majoitustalon”, mikä käytännössä tarkoitti sitä, että hänen piti maksun ohella majoittaa talossaan sotilaita.³⁵

Vaikka majoitusrasitus oli periaatteessa tasapuolinen ja koski suurinta osaa kaupungin asukkaita, maistraattia kritisoitiin sen epätasaisesta jakautumisesta. Dannenbergin mukaan varakkaat kaupunkilaiset saattoivat olla kokonaan vapautettuja majoitusrasituksesta, kun taas hänen kaltaisensa kantoivat raskaimman taakan. Lisäksi hän ihmetteli majoituksen käytännön toteutusta, sillä hänen mukaansa kaupungissa oli majoituskäyttöön sopivia, asumattomia taloja samaan aikaan, kun monet joutuivat itse majoittumaan sukulaisten luona annettuaan talonsa majoituskäyttöön.³⁶ Kaupungin hallinnossa oltiin kuitenkin kiinnostuneita ennen kaikkea siitä, että majoitusrasitus saatiin hoidettua mahdollisimman tasapuolisesti eikä tilallista näkökulmaa juuri kommentoitu.

Lukitut ovet ja lukot olivat keskeisiä oman tilan rajaajia. Vuonna 1755 provinsiaalikirurgi Johann Carl Wilkens valitti, että vaikka hänellä olisi pitänyt olla kruunun palkollisena vapautus majoituksesta, hänen talossaan oli tapahtunut väkivaltainen majoitusvälikohtaus.³⁷ Wilkensin ollessa muutaman päivän poissa kaupungista hänen ”lääketieteellisen kansliansa” oven lukko oli rikottu ja huone, jossa oli lääketieteellisiä tavaroita ja yrtejä, oli tyhjennetty niin, ettei tavaroiden kohtalosta ollut kenelläkään tietoa. Tapahtumasarja oli alkanut luutnantti Falkenbergin saatua määräyksen majoittua taloon. Hän oli tullut paikalle majoitusvouti Åkerblomin kanssa, mutta Falkenbergille ei ollut tuolloin ollut tarjota luutnantin arvon edellyttämää kahta huonetta. Tällöin vouti oli vaatinut Wilkensin lukitun huoneen tyhjentämistä majoituskäyttöön. Paikalla olleen rouva Dahlmannin vastusteluista huolimatta vouti ryhtyi toimeen, kuten hänen tehtävänsä oli. Vouti kutsui paikalle hienotaaseppä

³⁴ KA, VMA, AII, Viipurin maistraatti 7.4.1721.

³⁵ KA, VMA, Ha:17 Acta 1730-1730, 7.11.1730 päivätty Hindrich Dannenbergin kirjelmä. Todennäköisesti majoitustalolla viitataan tässä yhteydessä siihen, että hänen talonsa oli majoitusvelvollinen, eikä toisinaan porvareiden varta vasten sotilaiden majoitusta varten rakentamaan taloon, ks. Ranta 1982, 146.

³⁶ KA, VMA, Ha:17 Acta 1730-1730, 7.11.1730 päivätty Hindrich Dannenbergin kirjelmä; ks. myös Rähä 2012b, 107–110.

³⁷ Tosiasiassa Wilkensillä olisi pitänyt olla provinsiaalikirurgina kruunun tarjoama talo, mutta sellaista ei ollut ennätetty hänelle rakentaa. Asiakirjoista ei käy yksiselitteisesti ilmi, missä kiinteistössä hän asui ja oliko se hänen omansa.

Lagergreenin avaamaan lukon koukulla, jolloin ovi saatiin pian auki, minkä jälkeen paikalle pyydytetyt seitsemän kaupunginpalvelijaa tyhjensivät huoneen.³⁸

Wilkens oli nimenomaisesti kieltänyt huoneeseen menemisen, mille oli myös normatiiviset ja lääketieteelliset perusteet, eikä ole selvää, oliko vouti kiellosta tietoinen. Rouva Dahlmann³⁹ kieltäytyikin kategorisesti oven avaamisesta ja huoneen siivoamisesta, mutta totesi kuitenkin, että miehet voisivat halutessaan sen avata – rouva ei halunnut vastustaa esivallan edustajia, joilla oli toimilleen valtuutus. Hän esitti, että olisi voinut kirjoittaa Wilkensille ja pyytää luvan huoneen tyhjentämiseen, mutta majoitustarve oli akuutti. Upseerin vaatiessa majoitusta tilallinen omistajuus oli toisarvoinen. Kiinnostavaa on, että upseeri ei itse vaatinut kahta huonetta, vaan nimenomaan vouti oli sitä mieltä, että oli luutnantin arvon mukaista saada kaksi kamaria. Asuinhuoneiden määrä korreloi ihmisen sosiaalisen statuksen kanssa, ja majoituskysymyksissä myös sotilaallisen arvon kanssa.⁴⁰

Wilkensin tapaus oli maistraatille hankala. Hallintomiehiä ei niinkään kiinnostanut väkivaltainen tunkeutuminen lukoin ja kielloin rajattuun, ammatinharjoituksen näkökulmasta keskeiseen tilaan, vaan heidän oikeutuksensa vaatia Wilkensiltä majoitusrasitusta ylipäättään. Hänen olisi pitänyt olla työnsä puolesta vapautettu. Toisaalta Wilkens oli osaomistajana sahassa (*Säge Mühle*) ja siten osallisena lautakaupassa. Maistraatin mukaan oli siis kohtuullista ja oikeudenmukaista, että hän joutui kantamaan osansa rasituksista. Sen sijaan kuvernementinkanslian mielestä majoituspäätös oli laitton, mihin lopputulokseen myös oikeuskollegio päätyi. Huolimatta aineellisista vahingoista Wilkens piti tapahtumaa ensisijaisesti yksityisen tilansa loukkauksena, ja totesi, että maistraatilla ei ollut niin suurta tilantarvetta, etteivätkö he olisi säädyllisesti voineet odottaa hänen paluuseensa saakka, eikä ”niin poikkeuksellisella tavalla mennä koskemaan hänen henkilökohtaiseen omaisuuteensa vain muutamien ulkomaalaisten aikeiden täyttämiseksi hänen ollessaan hoitamassa työtään”. Hänen mukaansa lukko ja ovi oli lyöty rikki. Näin majoitusvelvollisuus ja sotaväen läsnäolo

³⁸ KA, OK, 86, 796 Kirurgi Wilkensin valitus Viipurin maistraatista koskien väkivaltaista majoitusta hänen luonaan (1755–1755). Oikeuskollegion akteihin on koottu kaikki tapaukseen liittyvät asiakirjat, mutta koska tietoja on poimittu aina useista aktiin sisällytetyistä asiakirjoista, niitä ei ole yksilöity alaviitteissä tarkemmin.

³⁹ Oletettavasti rouva Dahlmann oli jutun yhteydessä mainitun majuri Dahlmannin vaimo ja miehensä mukana majoitettuna taloon, sillä Wilkens kertoi uskoneensa talonsa poissa ollessaan majuri Dahlmannin haltuun. Majurin sukunimi on kirjoitettu Dahlmann ja rouvan nimi Dahlmannen, mutta olen käyttänyt yllä Dahlmannmuotoa myös rouvan kohdalla.

⁴⁰ Rannan (1982, 148) mukaan korkea-arvoisille upseereille oli järjestettävä mahdollisuuksien mukaan useita huoneita vauraiden kauppiaiden taloissa, sekä majoittaa vain yksi upseeri taloa kohti. Alemmat upseerit asustivat pikkuporvareiden ja käsityöläisten luona, sotamiehet vaatimattomimmissa majapaikoissa.

paitsi kyseenalaisti tilan hallinnan, myös rikkoi yksityisyyden, kotitalouden koskemattomuuden ja patriarkaalisen vallankäytön tradition.⁴¹ Tapaus osoittaa lisäksi kuinka kiistanalaisia rajanvedot kaupungin sisällä olivat, jos henkilö ei ollut yksiselitteisesti määriteltävissä porvaristoon kuuluvaksi.

Falkenberg oli Viipurissa talvimajoituksessa, mutta myös läpikulkevia joukkoja piti ottaa porvariskoteihin asumaan. Vuonna 1815 kaupunginpalvelijan vaimoa syytettiin kunnianloukkauksesta sekä katu- ja yörauhan rikkomisesta. Levottomuudet olivat saaneet alkunsa hänen kieltäytyttyään päästämästä taloonsa majoitettuja, kaupungin läpi marssiviin jääkäreihin kuuluvia sotilaita sisälle. Venäläiset sotilaat olivat omien sanojensa mukaisesti vaatineet yöpaikkaa säyseästi, kun taas vaimon mukaan he olivat tunkeutuneet kiinteistöön suljetun portin ali ja alkaneet riidellä talossa jo paikalla olleiden sotilaiden kanssa. Vaimo kertoi pelästyneensä ja paenneensa ulos miehensä kanssa. Hänen mukaansa mies oli lähtenyt edelleen hakemaan apua vahdeilta, sillä kello oli ollut jo yli puolen yön. Koska kukaan naapureista ei tullut apuun ja vaimoa oli pelottanut yksin pihalla, hän oli kiivennyt ikkunasta takaisin toiseen, taaempaan huoneeseen. Oletettavasti talo siis koostui vain kahdesta huoneesta, mutta sinne oli osoitettu majoitettavaksi kaikkienensa viisi sotilasta. Koska paikoista oli täytetty vasta kolme ja yöllä oli tullut äkillinen tarve majoittaa vielä kymmenen sotilasta, heistä kaksi oli osoitettu kaupunginpalvelijan luokse.

Välikohtaukseen osallistuneiden todistukset erosivat toisistaan, sillä vaimon todistuksen mukaan sotilaat olivat luvattomia tunkeutujia, kun taas muut todistivat sotilaiden olleen tulossa heille osoitettuun majoituspaikkaan. Oikeusistuin uskoi kuitenkin todistajia, joiden mukaan mies oli juossut paitasillaan eli yöasussaan hakemaan vahteja, kun taas vaimo oli rynnännyt kadulle ikkunasta, huutanut ja haukkunut sotilaita toivottaen heidät helvettiin ja syyttäen naapuriaan, toista kaupunginpalvelijaa ryssien majoittamisesta heille (*en sådan granne som lagar till mig ryssar*). Vaimo sai sakot ja sotilaat toisen majapaikan kyseiseksi yöksi.⁴² Tässä

⁴¹ Rähä 2012a, 166. Tilan yksityisyyttä on tutkimuksessa tarkasteltu esimerkiksi verhojen yleistymisen näkökulmasta, ks. esim. Vesa-Pekka Herva, Timo Ylimaunu, Titta Kallio-Seppä, Tiina Kuokkanen & Risto Nurmi, Urban boundaries. Teoksessa Marko Lamberg, Marko Hakanen & Janne Haikari (toim.), *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe: Methodological Approaches to Spatiality*. Nordic Academic Press 2011, 327–329.

⁴² KA, VKA, B I 65, kämnerinoikeus 22.6./4.7.1815, 16./28.7.1815; ks. myös Einonen 2013c, 46, jossa kerrotaan hiukan enemmän tapaukseen liittyvästä kunnianloukkauksesta. On mielenkiintoista, että muulloinkin mainittiin ikkunoista kuljetun; erään miehen esimerkiksi syytettiin tulleen ikkunasta ja lyöneet katulyhtyä sytyttämässä ollutta renkiä, ks. KA, Viipurin hovioikeuden arkisto (VHA), HCBA:27 Viipurin kämnerinoikeuden renovoidut pöytäkirjat, kämnerinoikeus 28.11.1837. Jää epäselväksi, millainen kiinteistö oli,

tapauksessa esiin noussut etnisyys oli ilmeisen selvästi läsnä myös muissa majoitusriidoissa, vaikka siihen harvemmin viitattiin pöytäkirjoissa. Sen sijaan nimenomaan venäläissotilaiden majoitusvaatimuksista seurannut tunne kontrollin menettämisestä omaan taloon, tilaan ja jopa kaupunkiin nousivat näkyvästi esiin. Fyysisten rajojen ylittäminen oli konkreettinen asia, josta oli helppo valittaa toisin kuin symbolisten tai sellaisiksi koettujen rajojen loukkauksesta. Majoitustilanteiden luonnetta omaa tilaa kyseenalaistavina kuvaa myös se, että tavallisia vuokrasuhteita ei ollut yleensä tarpeen puida oikeusistuimissa.

Ei ollut mitenkään poikkeuksellista, että sotilaat kulkivat, miten tahtoivat, ja että heidän tekemisensä eivät välttämättä kestäneet aina päivänvaloa. Esimerkiksi vuonna 1826 räätälimestari valitti erotetusta venäläisvänrikistä, joka oli majoittunut hänen luonaan kaksi kuukautta. Ilmeisesti vänrikki oli vielä tämän jälkeenkin tullut vaatimaan kortteeria, sillä hän oli jyskyttänyt ikkunaa keskellä yötä ja halunnut majapaikkaa. Aamuyöstä sotilas oli taas lähtenyt ja herätessään räätälimestari oli löytänyt kotoaan parhaat päivänsä nähneen harmaan miesten päällystakin (frack) sekä silitysraudan. Sotilas oli selittänyt löytäneensä ne ja räätäli oli pyytänyt panttaamaan takin maksuna tarjoamistaan paloviinasta, sillistä, voista ja leivästä.⁴³ Tapauksen pöytäkirjaus on yksityiskohdiltaan epäselvä, eikä myöskään erotetuksi mainitun vänrikin majoitusta selvitetä enempää. Ilmeisesti hän tuli tuttuun majapaikkaan yösijaa tarvitessaan, mutta räätälin silmissä hän oli muuttunut majoitetusta sotilaasta maksavaksi vieraaksi.

Majoituskysymyksissä mentaalaisia rajanvetoja voi nähdä viittauksissa ulkomaalaisuuteen, eli toiseuden luomisessa, mutta lisäksi kaupungissa asuvien porvareiden ja muiden asukkaiden ryhmän sisällä. Majoitusasioissa on erotettavissa kokemuksia eriarvoisesta kohtelusta, minkä ohella varallisuus muodosti elementin, joka jakoi ryhmää sisäisesti; varakkaampi antoi sotilaille tilaa jostakin useista taloistaan, varattomampi taas niukoista huoneistaan. Varallisuus tai sen puute kytkeytyi majoitukseen myös siten, että raha mahdollisti valittamisen, sillä ei ollut ilmaista lähteä ajamaan esimerkiksi majoituksesta vapauttamista oikeuskollegioon saakka. Toisaalta erityisesti suurkauppiaille oli kokemusta hallinnollisista menettelytavoista, mikä epäilemättä madalsi kynnystä valittaa ja vedota päätöksistä, jos ne tuntuivat kohtuuttomilta. Hyvä esimerkki tästä on Johan Weckrooth, joka vei isoäitinsä talon majoituskysymyksen aina

sillä vaimo puhuu portista ja pihasta, mutta hänen mainitaan tulleen kadulle suoraan ikkunasta. Mahdollisesti kiinteistön rajautui katuun toiselta sivulta rakennuksella sekä toiselta sivulta aidalla.

⁴³ KA, VKA, B I 80, kämnerinoikeus 21.6.1826. Jutun seuraavasta käsittelystä ei pöytäkirjassa ole mainintaa.

oikeuskollegioon saakka vuonna 1765. Hän pyysi talolle vapautusta majoituksesta, sillä hän kertoi veljineen maksaneensa majoituskomitealle huomattavia summia. Siitä huolimatta heidän isoäitinsä talon täytyi olla milloin tahansa ulkomaalaisen ministerin (*Minister*) tai kenraalikunnan edustajien käytettävissä. Lisäksi heidän perhekuntansa joutui antamaan majoituskäyttöön kokonaisen talon, johon kuului tupa, kaksi kamaria, väentupa ja tarpeelliset ulkorakennukset. Talon todettiin kaiken lisäksi olevan ränsistynyt ja suuren remontin tarpeessa.⁴⁴ Tapaus kuvaa hyvin tilannetta, jossa majoitusrasitus ulottui yhtäältä kaupunkiporvariston itse asumiin asuintaloihin, toisaalta muihin, tyhjillään oleviin rakennuksiin sisältäen lisäksi rahamaksuja. Se myös valaisee niitä taloudellisia ja tiedollisia rajalinjoja, joita porvariston sisällä oli. Vaikka porvarioikeuksien haltijoilla oli nimellisesti samanlaiset mahdollisuudet, oikeudet ja velvollisuudet, he eivät suinkaan olleet tasa-arvoisessa asemassa, vaan ryhmän sisällä oli paitsi taloudellisiin oikeuksiin ja mahdollisuuksiin liittyviä rajalinjoja, myös tiedollisiin ja taidollisiin valmiuksiin kytkeytyviä pehmeitä, näkymättömiä rajoja. Ne manifestoituivat toiminnassa ja käytännön toimintamahdollisuuksissa.

Tilallisen kontrollin menetys ja rajojen ylittäjät

Venäläissotilaat tulivat raunioituneeseen Viipuriin valloittajina vuonna 1710. Kaupungin keskusta oli lähes täysin tuhottu ja asukkaista suuri osa oli paennut. Siinä tilanteessa kaupunkitilan valloitusluonteinen haltuunotto näyttäytyy yksinkertaisena, mutta sotilaiden ja heidän mukanaan seuranneiden perheiden, kaupustelijoiden, käsityöläisten ja pappien pysyvämpi asettuminen kaupunkiin vähitellen palaavien viipurilaisten joukkoon oli kivuliaampi prosessi. Kauppiain ja muiden ryhmien sovittaminen väkimmäältään pienehköön Viipuriin tapahtui pitkälti kaupungin asutettuja alueita eli esikaupunkeja laajentamalla. Sotilaat perheineen ja palvelijoineen sen sijaan asettuivat tiiviisti kaupunkilaisten omaksi kokemaan tilaan, kun heidät majoitettiin porvareiden taloihin ennen sotilaskasarmien rakentamista ja osin vielä sen jälkeenkin. He ottivat siis kaupunkitilaa haltuunsa huone ja kasarmi kerrallaan.

Kaupungin fyysisten tai normatiivisten rajojen ylittäminen ei ollut yksinkertaista, vaan vaati monenlaisia todistuksia syntyperästä ja kunniallisuudesta jo yksinomaan kaupungin läpi

⁴⁴ KA, OA, 157, 1431 Viipurista olevan kauppias Johan Weckroothin anomus vapautuksesta majoitusvelvollisuudesta (1765–1765). Ks. myös Ranta 1982, 148.

kulkevalta matkustajalta, saati pysyväksi asukkaaksi mielivältä. Venäläiset sotilaat sen sijaan edustivat ryhmää, jolla oli yksikkönsä osana oikeus ylittää niin kaupungin ulkoisia kuin sisäisiä rajoja, mutta majoittumiseen hekin tarvitsivat määräysdokumentin. Vaikka heillä oli oikeus majoittua – upseereilla väljemmin ja sotamiehillä tiiviimmin – kotitalouksiin, heitä kuitenkin erottivat porvareista ja muista kaupungin asukkaista monet symboliset rajat kuten status, etnisyys, kieli ja kulttuuri. Kieli oli piirre, johon kiinnitettiin kärkkäästi huomiota.⁴⁵ Sillä oli mahdollista korostaa tai häivyttää asemaa ja identiteettiä osana tiettyä ryhmää, mutta näissä tapauksissa korostettiin enemmän tilallisuutta, fyysisyyttä ja väkivaltaisuutta, kuten lukon rikkomista tai lukitun portin ali tunkeutumista, kuin suoranaisesti etnisyyden aiheuttamaa kahnasta.

Kovat rajat piirtyivät kaupunkikuvaan selkeästi sotilasalueiden ja siviilien asuttamien alueiden väliin, mutta kiinteistöjen tasolla rajanvedot eivät olleet yhtä selviä, sillä majoitetut sotilaat liikkuvat pihossa sekä rakennuksissa, ja heidän läsnäolonsa oli usein näkyvää sekä kuuluvaa. Etnisyys ja kieli näyttäytyivät tavallisesti symbolisina rajoina, mutta yhdistettynä sotilaan statukseen ja mandaattiin ne voidaan tulkita jopa kovina ja monella tapaa poissulkevin rajoina. Niissä oli sisäänkirjoitettuna ajatus vieraudesta, jota pukeutuminen, uskonto ja kulttuuriset piirteet vahvistivat. Oletettavasti sen sijaan kaupustelijoita ja käsityöläisiä ei nähty niinkään omaa tilaa kuin elinkeinoa uhkaavina, ja symbolinen raja heidän suuntaansa näyttäytyi sen myötä vähemmän kovana ja ehdottomana. Etniset rajat liudentuivat jossakin määrin ajan kuluessa ja venäläisten siviiliasukkaiden määrän kasvun myötä, mutta 1700-luvun alkupuolella miehittäjän edustajan astuminen tupaan vahvisti fyysistä haltuunottoa myös symbolisella tasolla.

Majoitusrasitus oli suurimmalle osalle viipurilaisia vain yksi rasitteista, joka oli muiden velvoitteiden tapaan pakko hoitaa ja kestää sen kummemmin valittamatta. Toiset antoivat majoitukseen tyhjiillään olevan talonsa, toiset taas pienestä asunnostaan puolet. Vieraat ihmiset asuivat pidemmän tai lyhyemmän ajan viipurilaisessa kodissa ja kavensivat asukkaan omaa liikkumatilaa. Fyysisen tilan haltuunottoa seurasi epäilemättä aikalaisille voimakas kokemus kontrollin menettämisestä ja mentaalaisesta haltuunotosta, kun majoitusta saatettiin tulla vaatimaan milloin tahansa – jopa rauhoitettuun yöaikaan, väkivalloin ja kunnioittamatta lukoin vahvistettua oikeutta omaan tilaan.

⁴⁵ Ks. Einonen 2018, 79.

Kiitän dosentti Antti Rähää käsikirjoituksen kommentoimisesta.